1 *ПСРЛ* 2: 782–783.
2 Грушевський М. Хронологія подій Галицько-Волинської літописи. *Mittheilungen der Sevcenko-Geselschaft der Wissenschaften in Lemberg*. 1901, Bd. XLI, III, 28.
3 *Літопис руський*. Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця. К., 1989, 395.
4 Котляр М.Ф. Коментар до літопису. *Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар*. За ред. М.Ф. Котляра. К., 2002, 237.
5 *The Galician-Volhynian Chronicle*, An annotated translation by George A. Perfecky (München, 1973), 47.
6 Галицко-Волынская летопись. Подг. текста, пер. и коммент. О.П. Лихачевой. *Библиотека литературы Древней Руси*. Под ред. Д.С. Лихачева, Л.А. Дмитриева, А.А. Алексеева, Н.В. Понырко. Т. 5: XIII век. СПб., 1997 (http://lib.pushkinskijdom.ru/Default.aspx?tabid=4961).
7 *ПСРЛ* 2: 777.
8 *ПСРЛ* 1: 469.
9 *ПСРЛ* 5, 1: 219.
10 *ПСРЛ* 2: 751.
11 *ПСРЛ* 2: 808.
12 Див.: Пашуто В.Т. *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*. М., 1950, 106–117; Еремин И.П. Волынская летопись. *ТОДРЛ*. Т. 13. М., Л., 1957, 108.
13 *ПСРЛ* 2: 791.

Вадим Стависький

Хронологічний роздум у *Галицько-Волинському літопису*

Галицько-Волинський літопис містить безпрецедентний для давньоруського літописання роздум про природу хронографічного типу історієписання, а також про місце в ньому хронології:

> В та же лѣта времени миноувшоу хронографоу же . ноужа есть писати все . и всѧ бьвшаѧ . ѡвогда же писати ѕпереднаѧ . ѡвогда же востоупати в заднаѧ . чьтыи моудрыи разоумѣеть . число же лѣтомъ . здѣ не писахомъ в заднаѧ впишемь . по Антивохыискымь Соромъ [*X*: антиохіискым съборомъ] . алоумъпиѧдамъ . Грьцкыми же численицами . Римьскы же висикостомь . ѧкоже Євьсѣвии и Памьфилъво [*X*: евьсевіи памфилово] иннии [*X*: и иніи] . хронографи списаша . ѿ Адама до Хрѣстоса . всѧ же лѣта спишемь . рощетъше во задьньѧ ·⁖·[1].

Джерело першої фрази ідентифікував 1866 р. А.М. Попов серед текстів *Єлинського літописця* як речення із XVIII книги *Хроніки* Малали[2], що й було прийнято в літературі[3]. Справді, початок фрагмента являє собою парафраз наступного місця Малали:

> хронографѫ ноужⁿа єсть писати вси, єликожє єсть, кыи оубо црᶜтвовалъ цр̄ь, ѿнєлѣжє быᶜ нарѣчєнь цр̄ь. лѣпо єᶜ оубо чтⷭщємоу лѣтнаѧ списанiѧ количєства смотрити мимотєкоущиˣ лѣʳ, а нє точию ѿ преⁿписаныˣ црᶜтвѣхь[4].

Джерела другої частини фрагмента, де літописець демонструє знання різноманітних хронологічних систем, намагався встановити О.С. Орлов. Він відзначив, що із запропонованого Поповим співставлення «остается невыясненым, откуда летописец взял расчет «по Антивохыйскымъ Сиромъ» или «Сvромъ» (т.е. Антиохийским Сирийцам; «Соромъ» и «съборомъ», конечно,

ошибки), «алумъпиадамъ, Грьцкыми же численицами, Римскы же высыкостомъ, якоже Евьсѣвий Памьфиловъ и инии хронографи списаша отъ Адама до Хрѣстоса»[5]. Орлов висловив сумнів, що літописець запозичував лише з XVIII книги Малали та припустив користування додатковими джерелами, указавши, що «олімпіади» літописець міг знати із VIII книги *Хроніки* Амартола, «високости» згадуються як у Малали, так і в Амартола, Євсевій Памфіл також фігурує серед авторитетів, на які посилається Малала. Загалом, однак, висновок Орлова був далекий від упевненості: «Вообще все рассуждение 1254 г. о летосчислении следовало бы пересмотреть для уточнения источников»[6].

Подібний перегляд переконує, що практично всі прототипи висловлювань нашого фрагмента відшукуються без потреби виходити за межі *Хроніки* Малали.

«чьтыи моудрыи разоумѣеть» є парафразом Мк 13: 14: «чтый да разуметь»;

«ѡвогда же писати ͮпереднѧꙗ . ѡвогда же востоупати в заднѧꙗ» може бути парафразом *Послання ап. Павла до филіпійців*: «заднихъ оубо забываѧ въ прєͩнаѧ жє простираѧсѧ» (Флп. 3: 13);

«число лѣтъ» — у тому ж хронологічному пасажі Малали, дещо вище наведеного уривку: «ѡбретохомъ чисмѧ лѣͭ»[7]; див. також у хронологічному розрахунку в книзі Х: «[съ]гласно рєкоша положивꙃшєи ѡ чисмѣни лѣтъ»[8];

«по Антивохыискымь Соромъ» — найімовірніше із XVII книги Малали. Пор.: «лѣтꙋ сꙋщꙋ по Антиѡхиѡскомъ, Сѫромъ шєстомѫ шестьдєсѧтномоу. ф҃-номоу»[9]. Малала, уродженець Антіохії, розрізняв декілька антіохійських хронологічних систем, зокрема грецьку (македонську) та сирійську, і посилання на літочислення «антиохійських сирійців» численні в його хроніці;

«Римьскы же висикостомь» має на увазі, імовірно, повідомлення з IX книги *Хроніки* Малали про встановлення високостів. Пор.: «Кесарь же диктаторъ, единовластець, все прятъ, примучивь с величаниемь лѣт 18, иже и високостъ изъобрѣте, и законы рvмомъ устави, и мѣсяца нарече, и упаты начя поставляти на лѣта, яже хотяше»[10];

«ꙗкоже Евьсѣвий Памьфиловъ и инии хронографи списаша отъ Адама до Хрѣстоса». Спеціальна стаття «Отъ лѣтниихъ», що являє собою виписки з Євсевія Памфіла із розрахунками точної дати народження Христа, міститься в Ізборнику 1073 р. (арк. 247г — 249) і, теоретично, могла бути відомою авторові *ГВл*. Посилання на Євсевія Памфіла міститься в тому ж хронологічному розрахунку книги XVII Малали, звідки до *ГВл* запозичено першу фразу нашого фрагмента: «въ лѣтнѣмь жє списании Євсѣꙗ Памфилиискаго ѡбрѣтохомъ чисмѧ лѣͭ ѿ Адама до оупатиѧ Иоустиана»[11]. Утім, оскільки літописець зазначає не взагалі будь-який розрахунок від початку світу, а специфічно «від Адама до Христа», вірогідніше, що в нашому випадку він має на увазі докладний розрахунок, уміщений на початку Х книги Малали

(«ꙗкожє быти ѿ Адама пръвосътворєннаго до г҃а нашєго І҃у Хⷭа по плоти рожⷣєніа и распѧтіа и въсшествіа лѣтъ .҂ѕ҃. плъна»)[12]. Серед авторитетів, на які посилається Малала на підтвердження своїх розрахунків, знаходимо Євсевія Памфіла, а також, словами літописця, «інших хронографів»: «сии жє Клинисъ и Фєѡфилъ и Тимофєи хронографъ списа[ша], съгласно гл҃авшє. Євсєвіи жє Памфилиискыи въ шестоую тысѧщю лѣтъ гл҃єть и си ꙗвльшасѧ сп҃са Хⷭа по числоу шєсти дн҃ъ сътворєніа Адамова»[13];

«ꙗкоже хронографи списаша» являє собою стандартну формулу посилання на авторитети у Малали; крім щойно наведеного випадку із кн. X, пор. також: «ѡ неⷨ жє списа Диѡдоръ мⷣрыи хронѡграꚞ»; «А ѡ сеⷨ Иракліи иною притчею рекоша сеꙵ Феѡфиⷧ мⷣрыи хронограꚞ написа»; «ꙗкоⷤ Палєфатъ прємꙋдрыи хронографъ списа»; «ꙗкожє Фєѡфилъ прємоудрыи съписа»; «ꙗкожє прємоудрыи Євсєвии Памфилиискыи (с)и Пасоуниѧ хронографъ списаста»[14]. Цю формулу посилання на авторитет автор *ГВл* використовує також в іншому місці, сигналізуючи цитування хроніки Малали: «ꙗкоже премоудрыи . хронографъ списа . ꙗкоже добродѣꙗньꙗ в вѣкы свѧтѧтьсѧ»[15].

Як бачимо, із погляду джерел наш фрагмент не становить загадки: практично для кожної його фрази можна вказати прототип у *Хроніці* Іоанна Малали. Автор не цілком усвідомлював природу запозичуваних термінів, гадаючи, наприклад, що «високости» — це якийсь специфічно римський принцип літочислення, що його можна вживати поряд із рахунком за олімпіадами та «грьцкыми численицами» (що він розумів в останньому випадку, неясно; єдине словникове значення «численици» для XIII ст. — чиновники, що складають перепис населення, «число»)[16]. Навіть за малоймовірної можливості, що автор *ГВл* лише на підставі читання Малали вивчився обчислювати дати в антіохійсько-сирійському літочисленні (Малала подає ключ), це не мало б жодного практичного значення для його читачів, необізнаних із подібною системою.

Зрозуміло, що встановити хронологію подій відповідно до всіх перерахованих «систем» літочислення неможливо, і, роблячи широкомовну заяву, автор *ГВл* не мав наміру виконати обіцянку. Швидше, він переслідував суто декоративну задачу: створити імітацію ерудованого хронологічного «рассуждения», яким, на його думку, слід було оздоблювати вчений «хронограф» (тобто наслідував той хронологічний пасаж Малали, звідки й запозичив центральну фразу). Імітаційний, декоративний характер нашого фрагмента стає очевидним, коли звернемо увагу, що літописець обіцяє обрахунки в будь-яких екзотичних системах, крім тих, якими міг би оперувати сам, і які знав би його читач: тобто рахунком років за константинопольською ерою та рахунком за індиктами.

Відзначимо, що автор суттєво зміщує смисли порівняно зі своїм прототипом. У Малали фраза «хронографѫ ноужⷣа єсть писати etc.» завершує довгий хронологічний відступ про датування початку правління імператора Юс-

тиніана. Малала сигналізує різницю між абсолютним датуванням і відносним (за тривалостями правлінь імператорів). Він радить читачеві історії звертати увагу на абсолютні дати, а не лише додавати тривалості правління царів, оскільки це може призводити до суттєвих похибок у підрахунках: часом два імператори царювали одночасно, часом робили співправителями дітей змалечку, ще інші паралельно правили в Римі. Хоча обов'язок історика — занотовувати тривалості правління для кожного імператора, читачеві потрібно бути уважним:

> Дрєвны^{x} жє ц$\overline{\text{р}}$ь лѣта ни чєсти єсть лзѣ по прєж^{д}єписанномоу числѫ лѣтьнємоу цр^{с}тва и^{x}, понє^{ж} и два коупно цр^{с}твоваста, також^{д}є и чада и^{x} издѣтьска вѣнчаваахоу ѡц$\overline{\text{и}}$ ихъ и съ своими чады цр^{с}твовахѫ, дрѫзии жє в Римѣ цр^{с}твовахоу. хронографѫ ноуж^{д}а єсть писати вси, єликожє єсть, кыи оубо цр^{с}твовалъ ц$\overline{\text{р}}$ь, ѿнєлѣжє бы^{с} нарѣчєнь ц$\overline{\text{р}}$ь. лѣпо є^{с} оубо чтѫщємоу лѣтнѧѧ списанию количєства смотрити мимотєкоущи^{x} лѣ^{т}, а нє точию ѿ пре^{д}писаны^{x} цр^{с}твѣхь.

Натомість літописець має на увазі зовсім інше: розумний читач має усвідомлювати, що історикові необхідно описувати всі й усілякі події, часом забігаючи наперед, часом відступаючи назад. Через це проставляти дати у ході роботи не має смислу. Обрахунки можна зробити лише завершивши оповідь.

Утім точний смисл нашого фрагмента не так легко з'ясувати. Що, власне, обіцяє літописець? Що він систематично розставить роки, чи подасть якийсь розрахунок років «від Адама»? Коли так, то де він умістить його: в кінці тексту чи на початку?

Труднощі інтерпретації коріняться в тому, що обидва ключові поняття фрагмента — *передняя* та *задняя* — можуть набирати протилежних значень «майбутній» і «минулий», і з'ясувати, в якому саме значенні вони вжиті, можна лише виходячи з контексту, якого в нашому випадку бракує. Існуючі переклади пропонують взаємовиключні трактування. При тому перекладачі не були послідовними: Т. Коструба, О. Лихачова та Дж. Перфецький трактували «задняя» в початку фрагмента як «минуле», натомість у завершенні фрагмента — як «майбутнє». Пор.:

> Тими ж роками, як минув якийсь час, — бо хронограф мусить писати все, що сталося, отже часом забігати наперед, часом знову вертатися назад: розумний читач зрозуміє, (чому); тому й числа років ми тут не писали, а впишемо при кінці, по антіохійським соборам, олімпіядам, грецькими числами, а римськими високостами, так як Євсевій Памфілів і інші хронографи списали від Адама до Христа; всі роки розчислимо й допишемо до готового твору (Т. Коструба)[17];

> Хронографу приходится описывать всех и все происходящее, иногда забегать вперед, иногда отступать назад. Мудрый, читая, поймет. Число годов мы здесь не писали, потом впишем — по антиохийскому счету сирийцев, по олимпиадам —

> греческим исчислениям, по римским високостам, как Евсевий Памфил и другие летописцы написали, от Адама до Христа. А года все напишем после, рассчитав (О. Лихачова)[18];

> As time passes a chronicler has to write down everything that happened, sometimes running a bit ahead of himself and sometimes turning back a bit, which a wise reader will understand. That is why we did not write down the years here, but will write them in [once the chronicle is] finished in accordance with the Councils of Antioch and the Olympiads, using Greek numbers and Roman leap years as Jevsevij Pamfilov and other chroniclers did [recording events] from Adam to Christ. We will write down all the years which we will calculate [once the chronicle is] finished (Дж. Перфецький)[19].

Як бачимо, одностайно перекладаючи «ѡвогда же писати ᴮпереднѧѧ . ѡвогда же востоупати в заднѧѧ» як «інколи забігаючи наперед, інколи вертаючись назад», усі три автори, проте, перекладали «в заднѧѧ впишемь» та «спишемь . рощетъше во задьньѧ» як «впишемо потім, у кінці». Ми б очікували, що автор *ГВл* усе ж таки послідовно вживав «задняя» в межах однієї фрази. Але наш фрагмент не числиться серед прикладів значень «заднии» у словниках. Перекладачі, треба гадати, орієнтувалися на статтю «передьнии» у словнику І.І. Срезневського, де наш фрагмент служить прикладом значення «майбутній»[20], і за ним слідує новітній словник[21].

Послідовнішим (і ближчим до смислу оригіналу) був Л. Махновець. Пор.:

> У ті ж роки, коли минув час,— бо хронікареві треба писати чисто все, що відбулося, іноді ж писати про попереднє, а іноді вступати в пізніше: мудрий, читаючи, зрозуміє; число ж рокам ми тут не писали, ми пізніше впишемо за антіохійським вселенським правилом, [за] олімпіадами, грецьким-таки численням, і [за] римськими високостами, так, як Євсевій Памфіл та інші хронікарі написали од Адама до Христа; усі ж роки ми напишемо, розчисливши пізніше[22].

«Задняя» лише ще один раз вжито у літопису, щоправда вже в його «волинській» частині, у значенні «майбутнє»: «Володимѣръ же бѣ разоумѣа древнѧѧ и заднѧѧ»[23]. Лексема «передьнии» (у формі «предьнии») існує лише в «галицькій» частині *ГВл*[24], переважно у складі виразів «мъı же на преднее возвратимсѧ» і в значенні «раніше»[25] (пор. також значення «попередній»: «преднеє бо имѧ еи . Кинека»)[26].

Отож літописець обіцяв зайнятися хронологією під кінець (або ж навіть після завершення) своєї праці. Але у чому саме полягав його намір?

М.С. Грушевський гадав, ніби галицький автор «надіявся розставити роки по скінченню праці (вся же лѣта спишемь росчетше во задняя), але обіцянки сієї не сповнив, і його літопись так і зісталася без років»[27]. О.О. Шахматов припускав, що хронологічну сітку автор таки створив, але дати було проставлено на берегах рукопису. При подальшому копіюванні, *Inam*. зберіг цю

хронологічну сітку, занісши дати в текст, а *Хлєбн*. знехтував нею[28]. Думку, що автор усе ж виконав обіцянку, і хронологія *Inat*. до певної міри відбиває ці його зусилля, обстоював П.П. Толочко[29]. Розвиваючи ці здогади, М.Ф. Котляр припустив, що наміром автора було — уже після завершення праці — розбити оповідь на річні статті, надавши літопису звичного для читача вигляду[30].

Надзвичайно важко — практично неможливо — уявити собі, як на практиці можливо було б здійснити подібні сценарії, а також зрозуміти, чому автор міг би обрати настільки складний, неочевидний і трудомісткий порядок роботи. Адже в повній відповідності з першою частиною наміру автор *ГВл* справді забігав наперед і відступав назад у своїй оповіді. Розставляючи (на берегах чи в тексті) роки, він домігся б протилежного результату, аніж той, що передбачали дослідники: перед читачем були б серії дат, котрі взаємно перекривали б одна одну, повторюючи по декілька разів одні й ті самі номери років. Цим *ГВл* ніскільки не наближався б до звичного вигляду літопису, для якого (на відміну від ідей «галицького» автора) саме суцільна та безперервна послідовність років була головним конструктивним принципом, адже відбивала плин реального часу. Ще важче уявити намір розбити вже готовий текст на послідовні річні статті, оскільки це вимагало б радикальної його перебудови, що суперечило б головній декларації уривку про свідоме сюжетне (а не хронологічне) писання історії.

Інакше тлумачив наш фрагмент М.С. Грушевський, хоча, здається, виходячи з хибного розуміння тексту. Він переклав останню фразу наступним чином: «всі роки спишемо, *розрахувавши назад*» і відповідним чином прокоментував пасаж: «Можемо собі представляти таку табличку в тім роді, як в старому літописі розчисляються роки князювань; але, мабуть, тої таблички він так і не зробив»[31]. Цю ж думку пізніше розвивав М.Д. Присьолков. Дослідник гадав, що наміром літописця (який він таки виконав) було скласти «хронологическую таблицу («число летом») с расчетом на олимпиады, как считали греки, и по високостам, как обычно пишут хронографисты, излагая время от Адама до Христа. Надо думать, что эту таблицу отбросили последующие обработки галицко-волынского летописания»[32].

Цей сценарій реалістичніший бодай тому, що неявно спирається на дійсно засвідчену практику візантійської хронографії (наприклад, у згаданій хроніці Іоанна Малали чи хроніці Георгія Синкела) подавати хронологічні розрахунки «від Адама» до тих чи інших описуваних подій. Ще одним авторитетним взірцем для автора *ГВл* міг би служити відомий йому розрахунок років «ѿ Адама» до часів написання літопису в *ПВЛ* під 6360 роком. Такий сценарій підтримується також і тим, що сполучення «число лѣтомъ» у нашому уривку означає не «номери років», як хибно гадали дослідники, а (як і в Малали, звідки запозичено) — кількість років, проміжок часу від однієї події до іншої. (Так само «числа положимъ» у хронологічному розрахунку *ПВЛ*, як, до речі, і у Синкела, означає не «проставимо номери років», а «складемо

разом кількості років». Пор.: «ѿселѣ почне$^{м҃}$. и числа положи$^{м҃}$. ꙗко ѿ Адама до потопа . лѣ$^{т҃}$. ҂в҃ . с҃ . м҃ . в҃ . а ѿ потопа до Аврама. лѣт҃. ҂а҃. п҃ . . в҃. ѿ Аврама до исхожениꙗ Моисѣєва . лѣтъ . у҃ . л҃»[33]; «а по си^{х} лѣтє^{х}, по макєдоньскоу цр^{с}твоу. положи^{м} лѣта. даже и до пєрваго кесарѧ [...] лѣтъ боудєть. сп҃в.»[34].

Отож у нашому уривку йдеться про те, що у цьому конкретному місці своєї оповіді автор уважає недоречним вказувати суми років правлінь князів чи кількість років, що минули між подіями, відкладаючи цю задачу на пізніше. (До такого тлумачення, крім іншого, схиляє зміст уривку Малали, що його парафразував автор *ГВл*, де йдеться власне про періоди правлінь володарів: «хронографѫ ноуж^{д}а єсть писати вси, єликожє єсть, кыи оубо цр^{с}твовалъ цр҃ь»). Якщо автор *ГВл* справді мав такий намір, ясно, що зробити це він міг лише після смерті Данила (1264 р.) та Василька (1269 р.), коли тривалості їх правлінь уже остаточно з'ясувалися. Це опосередковано вказує на момент написання уривку.

Ще однією загадкою нашого фрагмента є його позиція в тексті. Він виглядає як свого роду «передмова» чи її уривок. Подібного освідчення перед читачем щодо незвичної для нього форми твору, як і попередження, що він — проти очікувань — не знайде тут хронологічних розрахунків, можна було б сподіватися на початку тексту. Між тим, будь-які пояснення на цей предмет цілковито нівелюються місцем фрагмента: читач знаходить його глибоко всередині літопису, коли вже й форма, і відсутність хронології не становлять для нього несподіванки. Не мотивований уривок і довколишніми повідомленнями, будучи вставленим — без будь-якого зв'язку — між епізодами з литовського та австрійського сюжетів.

Грушевський намагався вгадати мотиви автора:

> сей вступ дійсно зовсім годився б для історії походу Данила на Шлезк, що стався після тієї литовської кампанії, але літописець хоче перед тим оповісти про боротьбу за австрійську спадщину, і тому мабуть перепрошує читача за свій екскурс, виправдуючися прагматизмом «хронографа»[35].

Які б не були бажання літописця, цей «екскурс» можна було б «вставити» й не закликаючи у свідки «грецьких сирійців», Євсевія Кесарійського та всіх хронографів. Адже фрагмент знаходиться між двома повідомленнями за той самий рік. Як відзначив сам Грушевський, переговори Данила з Міндовґом і втеча на Русь Товтивіла відбулися не пізніше осені 1252 р.; шлюб Романа Даниловича з Ґертрудою Бабенберґ стався навесні 1252 р.[36] Тож літописцеві вистачило б звичної формули «в та же лета», щоб перейти до наступного повідомлення. Як побачимо нижче, початково він так і зробив.

Аномальність фрагмента відзначив Махновець: «Міркування про характер роботи літописця включене в інше складне речення, що робить цю конструкцію найгроміздкішою в усій книзі»[37]. Це справді так. Фрагмент вставлено одразу ж після формули переходу (конектора) «в та же лѣта», що стосувався вже наступного повідомлення про австрійську спадщину, усере-

дину якого, отже, було вставлено хронологічний пасаж. Але вставляючи фрагмент, редактор додав ще одну формулу зі стандартного набору конекторів *ГВл* — «времени миноувшоу». Дві підряд формули переходу видають редакторське втручання: вони не тільки виключають одна одну (події не можуть відбуватися водночас і одночасно, і послідовно), але друга з них ще й суперечить відомій літописцеві реальній хронології подій (що сталися одного року, притому друга — дещо раніше).

Це — не єдиний випадок, коли значний фрагмент знаходиться не на своєму початковому місці. Вставлений усередину оповіді про луцьку спадщину й жодним чином не пов'язаний з оточуючим текстом фрагмент («Начнемь же сказати . бещисленъıѧ рати и великъıѧ троудъı . и частъıѧ воинъı . и многиѧ крамолъı и частаѧ востаниѧ . и многиѧ мѧтежи . из млада бо не бъı има покоѧ»[38]), що тепер знаходиться всередині тексту, судячи з усього, початково служив вступом до літопису. Його переміщення логічно пов'язувати з редагуванням початку *ГВл*, коли до нього (початку) вставили монументальний панегірик Романові, що зробило недоречним жалібний тон про поневіряння його синів. Можна було б гадати, що переміщення «хронологічного пасажу» (який також містився в початках) на його нинішнє місце всередині літопису також пов'язано з тим самим редакторським епізодом.

Звернімо увагу, що початкова фраза *ГВл* («По смр҃ти же великаго кнѧза Романа великоу мѧтежю воставшю . в землѣ Роускои») імітувала першу фразу слов'янського перекладу *Іудейської війни* Іосифа Флавія: «Въ то же врѣмѧ мѧтежю бывшꙋ въ сылныхъ жидоˣ. и розсварившесѧ ѡ честь и ѡ волость»[39]. Можливо місце, на яке вирішили перенести «хронологічний фрагмент», було обрано не зовсім довільно: наступна за ним фраза також парафразує як початок *Іудейської війни* («По оубьеньи же герьцюковѣ рекомаго . Фридрıха [...] мѧтежю же бывшоу межоу силними людьми . ѡ чc̑ть и ѡ волость . герьцюковоу»[40]), так і початок власне *ГВл*.

Останнє спостереження спонукає до роздумів над хронологією появи відповідних фрагментів літопису. Загальноприйнято вважати, що усі хронографічні цитати *ГВл* з'явилися внаслідок використання так званого *Іудейського хронографу* (представленого в списках кін. XV — поч. XVI ст.: Архівському, Віленському та Варшавському). Він містив усі пам'ятки, з якими встановлено текстуальні взаємини *ГВл* (зокрема, хроніки Амартола та Малали, *Іудейську війну* тощо), а здогадна дата його створення — 1262 рік — надто близька до видимої цезури в тексті *ГВл*, що розподіляє його на «галицьку» (сповнену хронографічних цитат) та «волинську» (де вони практично відсутні) частини. Усе це робить *Іудейський хронограф* «очевидним підозрюваним» на роль головного хронографічного джерела *ГВл*. У такому разі, текст «галицької» частини міг виникнути тільки після 1262 р.

Відзначивши в австрійському епізоді *ГВл* парафраз із *Іудейської війни*, новітні видавці пам'ятки зазначили: «Существенно, что составитель Галиц-

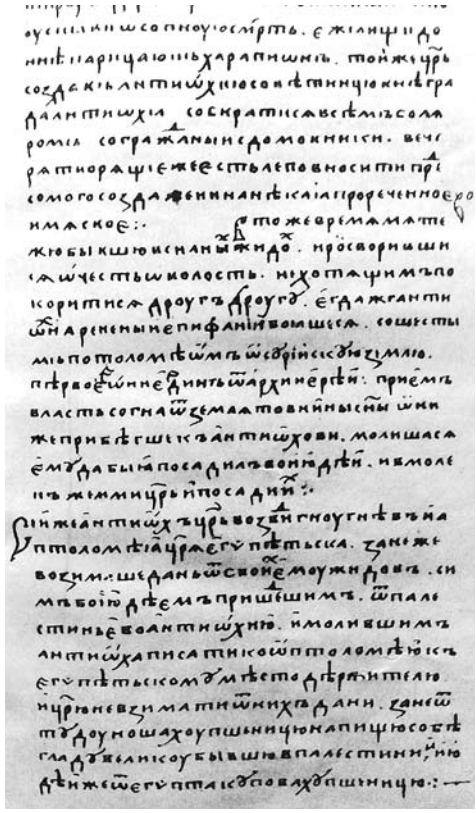

Рисунок. Арк. 500 Віленського хронографу із початком Іудейської війни Іосифа Флавія

кой летописи цитирует фразу, с которой начинается перевод «Истории иудейской войны»: следовательно, у него перед глазами был полный текст памятника (вероятно, в составе Хронографа), а не текст Отдельной редакции»[41]. Справді, у так званій Окремій редакції відсутній початок твору (перші 24 глави та початок 25 глави першої книги), замінені коротким вступом, де наша фраза («Въ то же врѣмѧ матежю бывшꙋ въ сылныхъ жидох. и розсварившесѧ ѡ честь и ѡ волость») відсутня[42]. У той же час, як можна судити, в *Іудейському хронографі* початок *Іудейської війни* не був очевидним чином виділений — заголовком, чи кіноварним першим реченням, чи крупним ініціалом (див. рисунок)[43]. Отож, ідентифікувати першу фразу *Іудейської війни* просто читачеві хронографу було практично неможливо. Це могла б зробити людина, яка брала участь у компілюванні *Іудейського хронографу* і мала доступ до його складових частин, серед них – самостійного тексту *Іудейської війни*. У такому разі, дата 1262 р. як *terminus post quem* для *ГВл*, строго кажучи, втрачає своє значення (адже з окремим текстом *Іудейської війни* один із компіляторів міг ознайомитися і раніше цього року, коли матеріали до хронографу ще тільки підбиралися). У той же час, ця обставина лише стверджує нас у припущенні, що над *ГВл* працювала та ж група людей (чи особа), що паралельно трудилася й над укладанням *Іудейського хронографу*.

1 *ПСРЛ* 2: 820.

2 Попов А.Н. *Обзор хронографов русской редакции*. Вып. 1. 1866, 69, прим. 1.

3 Див.: Бестужев-Рюмин К. *О составе русских летописей до конца XIV века*. СПб., 1868, 151; Грушевський М.С. *Історія української літератури*: В 6 т. 9 кн. К., 1993. Т. 3, 151; Творогов О.В. *Древнерусские хронографы*. Л., 1975, 19.

4 Истрин В.М. *Хроника Малалы в славянском переводе*. М., 1994, 359, 3–6. Отож, твердження І.С. Свенцицького, ніби наш фрагмент є прямим посиланням на (здогадне) джерело австрійських відомостей *ГВл*, так звану *Австрійську римовану хроніку* Оттокара є вочевидь помилковим

(Свєнціцький І.С. Мова Галицько-Волинського літопису. *Наукові записки Львівського університету*. Львів, 1949. Т. 11, 128).

5 Орлов А.С. К вопросу об Ипатьевской летописи. *ИОРЯС*. Т. 31. 1926, 106.

6 Орлов А.С. К вопросу об Ипатьевской летописи, 108.

7 Истрин В.М. *Хроника Малалы в славянском переводе*, 358, 17–18.

8 Истрин В.М. *Хроника Малалы в славянском переводе*, 260, 12–14.

9 Истрин В.М. *Хроника Малалы в славянском переводе*, 348.

10 *Летописец Еллинский и Римский*. Т. 1: *Текст*. СПб., 1999, 190. Як зазначає О.В. Творогов, цей фрагмент Малали відсутній у *Архівському хронографі*, але його містять *Єлинський літописець* обох редакцій та *Софійський хронограф*, див.: *Летописец Еллинский и Римский*. Т. 2: *Комментарий, исследование, указатели*. СПб., 2001, 43; Истрин В.М. *Хроника Малалы в славянском переводе*, 250, 12–14; 254. Дослідник помилився, поклавшись на твердження Істріна. Насправді в *Архівському хронографі* цей фрагмент читається на арк. 354 (див.: *Летописец Переяславля-Суздальского, составленный в начале XIII века (между 1214 и 1219 гг.)*. Изд. К.М. Оболенским. М., 1851, XLII).

11 Истрин В.М. *Хроника Малалы в славянском переводе*, 358, 17–18.

12 Истрин В.М. *Хроника Малалы в славянском переводе*, 259, 13–15.

13 Истрин В.М. *Хроника Малалы в славянском переводе*, 260, 4–6.

14 Истрин В.М. *Хроника Малалы в славянском переводе*, 29, 30, 69, 73, 220.

15 *ПСРЛ* 2: 836; Орлов А.С. К вопросу об Ипатьевской летописи, 108–109.

16 Срезневский И.И. *Материалы для словаря древнерусского языка*. Т. 3. СПб., 1912, 1523.

17 *Галицько-Волинський літопис*. Пер. Теофіля Коструби. Львів, 1936, 41–42.

18 Галицко-Волынская летопись. Подг. текста, пер. и коммент. О.П. Лихачевой. *Библиотека литературы Древней Руси*. Под ред. Д.С. Лихачева, Л.А. Дмитриева, А.А. Алексеева, Н.В. Понырко. Т. 5: XIII век. СПб., 1997 (http://lib.pushkinskijdom.ru/Default.aspx?tabid=4961).

19 *The Galician-Volhynian Chronicle*, An annotated translation by George A. Perfecky (München, 1973), 64.

20 Срезневский. *Материалы* 2: 905.

21 *Словарь древнерусского языка XI–XIV вв*. Т. 6. М., 2000, 370.

22 *Літопис руський*. Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця. К., 1989, 410.

23 *ПСРЛ* 2: 912.

24 Розрізняючи «галицьку» та «волинську» частини *ГВл*, границя між якими пролягає довкола 1261 р. (за хронологічною сіткою *Inat*.), слідуємо традиційній термінології. Насправді, *Галицько-Волинський літопис* є «двічі волинським»: обидві його складові частини виникли на Волині.

25 *ПСРЛ* 2: 721, 723, 748, 752, 784, 862.

26 *ПСРЛ* 2: 723.

27 Грушевський М. Хронологія подій Галицько-Волинської літописи. *Mittheilungen der Sevcenko-Geselschaft der Wissenschaften in Lemberg*. 1901, Bd. XLI, III, 1–2.

28 Шахматов А.А. *Обозрение русских летописных сводов XIV–XVI вв.* М., Л., 1938, 103.

29 Толочко П.П. *Русские летописи и летописцы X–XIII вв.* СПб., 2003, 228.

30 Котляр М.Ф. До проблеми хронології Галицько-Волинського літопису. *Україна: Культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 15. Львів, 2007, 76.

31 Грушевський М. *Історія української літератури*. Т. 3, 143.

32 Приселков М.Д. Летописание Западной Украины и Белоруссии. Приселков М.Д. *История русского летописания XI–XIV вв.* СПб., 1996, 293.

33 *ПСРЛ* 2: 12–13.

34 Див.: Анна-Мария Тотоманова. *Славянската версия на хрониката на Георги Синкел*. София, 2008, 108–109.

35 Грушевський М. Хронологія подій, 36.

36 Грушевський М. Хронологія подій, 35-36.

37 *Літопис руський*, 410.

38 *ПСРЛ* 2: 750.

39 *Древнерусский перевод «Истории иудейской войны» Иосифа Флавия*. Том I. Изд. подгот. А.А. Пичхадзе, И. И. Макеева, Г. С. Баранкова, А.А.Уткин. М., 2004, 65.

40 *ПСРЛ* 2: 820.

41 *Древнерусский перевод «Истории иудейской войны» Иосифа Флавия*. Том I, 9.

42 Мещерский Н.А. *История иудейской войны Иосифа Флавия в древнерусском переводе*. М., Л., 1958, 31.

43 Висловлюю подяку Катерині Кириченко, що звернула на цю обставину мою увагу.

Олексій Толочко